

Abdulah ŠARČEVIĆ

Filozofska teologija Josipa Stadlera - diskurs *Opća metafizika ili ontologija*

I.

U svom djelu *Opća metafizika ili ontologija*¹ Josip Stadler sa fascinantnom jasnoćom razjašnjava ontologiju ili metafiziku. I priziva nam, ne bez razloga, djelo Alberta Zimmermanna: *Ontologie oder Metaphysik? Die Diskussion über den Gegenstand der Metaphysik im 13. und 14. Jahrhundert*.² U Stadlerovom filozofskom sustavu promišljaju se središnji pojmovi metafizike ili ontologije, odnosno logike, pojmovi kao što su biće uopće i njegova svojstva (Knjiga prva), stupnjevanje bića. Sposobnost uma da "shvaća ne samo biće, nego i nebiće i ništa" bića uma, te načelo identiteta, protuslovlja i isključenja trećeg. On objašnjava što je bistvo, kako se ono diferencira ili dijeli, različita stanja bića kao što su čin i moć, najviše kategorije bića, o supstancijama i akcidencijama, prostor i vrijeme, uzroke bića uopće, savršenstva bića, biće po načinu kako opstoji, koje jest nužno ili nenužno, biće po načinu trajanja koje jest promjenljivo ili nepromjenljivo, red i ljepotu.

Djelo Josipa Stadlera nam priziva filozofiju aristotelizma i neo/skolastike. "*Disputatio*" se odvija po pravilima silogistike. "Principium identitatis", i, prema Leibnizu, "Prinzip von der Identität des Ununterscheidbaren", "Principium rationis sufficientis", odnosno princip dovoljnog razloga, koji kazuje po Leibnizu "da nijedno svojstvo ne može biti zbiljsko ili postojeće i da nijedan iskaz ne može biti istinit, a da se za to ne navede dovoljni razlog, zašto je to tako a nikako drukčije, ako se ovi razlozi u većini slučajeva također ne mogu spoznati". Već sv. Toma Akvinski (1252.-1255.) u djelu *De ente et essentia* dokazuje da potpuna spoznaja razloga pripada samo Bogu. Dotle seže značenje onog: *Sapere aude* ("usudi se da

¹ Josip STADLER, *Opća metafizika ili ontologija*, Sarajevo 1907.

² Texte und Untersuchungen (Recherches de Theologie et Philosophie medievales), Bibliotheca I, Löwen 1998.

budeš mudar”), koji potječe od Horacija a ponavlja ga Kant: “*Habe Mut, dich deines eigenen Verstandes zu bedienen.*”

Time se jasno kazuje da Stadlerovo djelo sadrži temeljne filozofske uvide u razlikovanje bitka i biti, čina i moći, u participiranje bića u Bogu. To priziva filozofiju visokog srednjvjekovlja, aristotelizma, filozofiju sv. Tome Akvinskog koji je posredovao i stapao aristotelovski i kršćanski nauk. Profesor Marko Josipović je u svojem pogovoru, koji je veoma sadržajan i bitno rasvjetljujući, filozofski i povijesno, s pravom istakao taj kompleks u Stadlerovoj filozofiji, u dijalektici i metafizici (odnosno ontologiji). Sv. Toma Akvinski (1224./25.-1274.) je na genijalan način životvorno rekonstruirao jedinstvo kršćanske tradicije i novo/prispjelog aristotelizma. Središnji pojmovi njegove filozofije su na djelu u Stadlerovoj filozofiji: zbiljnost i mogućnost (čin i potencija, *energeia* i *dynamis*), u jednoj čudesnoj arhitekturi i hijerarhijskom sustavu svih bića od puke mogućnosti *materia prima* do “čiste zbiljnosti” (*actus purus*) samog Boga. I u suvremenom diskursu, na primjer u raspravi između kardinala Ratzingera i Habermasa, pod naslovom: *Deus ex Theoria Critica*, izuzetno je značajno pitanje o odnosu znanja i vjere.

Oživljavanje srednjovjekovne kršćanske filozofije u 19. i 20. st. u katoličkim krugovima u skladu sa novim filozofskim i znanstvenim dostignućima vrhune ne samo u promišljanju nastojanja bića, bića uopće - u težnji prema Bogu, u traženju istine vjere, i istina koje u izvjesnoj mjeri pripadaju moćima razuma i uma, o kojima tako jasno kazuje Josip Stadler, u protivljenju zabludama. U diskursu moderne od Karla Jaspersa, Martina Heideggera do Jürgena Habermasa i drugih postavlja se pitanje o umu, o njegovoj moći sjedinjenja, pregorijevanja boli, o semantičkom sadržaju kao što su pomirenje, jedinstvo, transcendencija, ljubav i lijepo, u odnosu prema Bogu. Nisam se mogao uvjeriti da su se ti pojmovi mogli prevesti u argumentaciju. Samo je tome blizak pluralizam uma, njegov multiverzum.

Josip Stadler je i kao filozofski pisac veoma značajan. Raspravlja o važnim pitanjima metafizike kao što su biće i nebiće, um, zlo i grijeh, slobodna volja i lijepo, “nužnost sudjelovanja Boga u svim aktivitetima”. Profesor Marko Josipović je u svojem briljantnom tekstu jasno označio vrijeme, povijesno i duhovno, odnos prema tradiciji kršćanske skolastike, napose filozofije sv. Tome Akvinskog. On pobliže obrazlaže bitna pitanja ontologije, odnos prema znanosti. I za njega je kao i za sv. Tomu Akvinskog, ljudska duša imaterijalna, iako je u ljudskom životu vezana za tijelo, a Bog je prvi uzrok i ni po čemu uzrokovan. Stadler uvodi sve filozofske i teološke argumente u pitanjima o Bogu kao čistoj egzistenciji, kao što misli sv. Toma Akvinski.

II.

Interpretira se aristotelovska nauka o zbiljnosti i mogućnosti, cijela arhitektonika uvida u vjeru i znanje, otkrovenje i um. Potpuno drukčiji odnos prema Aristotelu, Platonu, prema metafizici iskazuje Martin Heidegger u djelu *Sein und Zeit*, koje se pojavilo dvadeset godina poslije objavljivanja Stadlerovog djela *Opća metafizika ili ontologija*, 1927. god. On će dokazivati da je sva metafizika u zaboravu istine bitka, da je u biti nihilizam; da je onto-theo-logika. I da je tu/bitak, ljudski opstanak jedino biće u kojem se otkriva istina kao neskrivenost.

Filozofska teologija Josipa Stadlera nosi dalje misao najpoznatijeg mislioca kasnog srednjovjekovlja, kojeg je papa Leon XIII. u svojoj enciklici *Aeterni Patris* od 1879. proglasio kao "größten aller scholastischen Gelehrten". I on je uzvisio sv. Tomu Akvinskog u velikog učitelja umnosti i veličanstvenosti, kao najvišeg mislioca u odnosu na druge. Ontologija Josipa Stadlera zato ima moćne razloge da se pojavljuje u nas u Bosni i Hercegovini, u Sarajevu, u Hrvatskoj, kao jezik kršćanskog mišljenja, koji kršćanski rekonstruira Aristotela, njegovu sliku svijeta. Ono ne oduzima drevnom Grku svjetlo, ali vjeruje kao i sv. Toma Akvinski da u njegovoj metafizici ili ontologiji ne postoji ništa što bi protivrečilo kršćanskom Bogu i providnosti.

Ireverzibilnost vremena samo pokazuje koliko je Josip Stadler bio poklonik srednjovjekovne filozofske teologije, od poimanja bića do poimanja istine i ljepote. Prvenstvo starijeg ne oduzima Stadlerovoj metafizici. I u razumijevanju duše koja je u svojoj unutarnjoj biti i arhitektonici potpuno imaterijalna, iako je sav život vezana za materijalno tijelo. Bog je - kao i kod Avicenne - apsolutno Biće, biće nesastavljeno. I po tome je on "djelatni" uzrok svih bića koja su sastavljena.

Iz te perspektive Stadler misli i pojam ljepote. "Ljepota je razmjerje česti spojeno s nekim sjajem, što se mili onomu, koji ga shvati."³ Nije li nam to poznato još od Aristotela, još od Plotina? "Ne može se ipak kazati, da je pojam onoga, što je lijepo, i onoga, što je dobro, jedan isti; jer se stvar zove dobra, u koliko se odnosi na volju, a zove se lijepa, u koliko se odnosi na um; dobra stvar godi, u koliko odgovara volji, stvar pako lijepa godi, mili se, u koliko je spoznana... Već iz same imene oznake slijedi, da je temelj ljepoti istinitost stvari prava ili prividna, jer je nemoguće, da se komu ono misli, što je neistinito. Zato Platon za ljepotu i tvrdi, da je ona neki sjaj istine (*splendor veri*); a sv. Augustin za nju reče, da je neki sjaj

³ Josip STADLER, *Opća metafizika ili ontologija*, Zagreb 2004., str. 165.

reda (*splendor ordinis*). Ako ta oznaka i jest odviše općenita, dvoje se ipak iz nje izvodi: prvo jest, da ono ne može biti lijepo, što se ne osniva na istini; a drugo jest, da sama istinitost stvari ne sačinjava njezine ljepote, nego da se povrh toga još nešto drugo za ljepotu iziskuje.”⁴

III.

Stadler je dakle uvidio mogućnost da prizove i Platona. I sv. Tomu Akvinskog. “Time dakle, što je Platon za ljepotu tvrdio, da je sjaj onoga što je istinito, htjede istaknuti osobitu vrst istinitih stvari, koje na motrioca svojim sjajem, kojim se očituju, živahnije djeluju ter ga sile, da ih promatra. To je ono isto, što i sv. Toma Akvinski tvrdi, da se ono, što je lijepo, mora očitovati i u motriocu neku ugodnost prouzročiti.”⁵

Ipak, tome bi morali dodati pojam spiritualne ljepote. Ona se “samo nalazi u stvarima bestvarnim, naročito u Bogu, koji je svakoj ljepoti izvor i princip”. To znači do nje mi ljudi dolazimo jednom vrstom opuštenosti u odnosu na materijalna bića ili bića uopće, udaljavanjem od osjetilnog, “promatranjem duševnih stvari i dobrim, stalno moralnim životom”. I Stadler misli - a to nas podsjeća na Hegela - da je pjesništvo “najvrsnija i najplemenitija od lijepih umjetnosti, jer tu riječ (jezik) čini formu sjetilnu, pod kojom nam se idejali očituju...”⁶

To je metafizičko opravdanje normativnih osnova društvenog i individualnog života. Ona počiva i u kršćanskom pojmu uma.

“No dogagja se, da je predmet tako veličanstven u sebi, da nadmašuje um; i u tom sastoji pojam o uzvišenom (*sublime*). Nu može što je uzvišeno biti ili takovo; da svačiji um nadmašuje, tako da ga od nas nitko ne može shvatiti, nego da ga samo možemo umovanjem nekako spoznati, te se zove *sublime absolutum*, što je jedino Bog; ili pako nadmašuje samo običan um, pa se zove *sublime relativum*.”⁷

To što Josip Stadler kazuje jest za suvremenike ne samo prizivanje prožimanja kršćanstva i grčke metafizike. Ona priziva i normativnu arhitektoniku povezanosti odgovornosti, slobode i autonomije, smisao povijesti i sjećanje, inovaciju i povratak. I to sve s onu stranu društvene patologije a u ime dostojanstva čovjeka i tolerancije, u kojoj čovjek poštuje drukčije mišljenje kao što poštuje svoje vlastito. Ono je međutim uvijek u

⁴ *Isto*, str. 165-166.

⁵ *Isto*, str. 166.

⁶ *Isto*, str. 168.

⁷ *Isto*, str. 169.

dodiru sa iskrivljavanjem i neuspjehom. To je svojevrsna fatalna aporija našeg razumijevanja moći svijeta, tradicije i filozofije, društvene solidarnosti, razumijevanja vrijednosti i najviših spasonosnih normi suda i ophodjenja u pluralističkim društvima, u sekularnim i postsekularnim društvima o kojima je nedavno govorio J. Habermas u susretu sa kardinalom Josephom Ratzingerom.

IV.

Goethe je svojevremeno opominjao: "Es ist nicht genug zu wissen, man muss auch anwenden. Es ist nicht genug so wollen, man muss auch tun."

I razumijevanje Stadlerove metafizike, napose pitanja o biti i egzistenciji (esse), što je bila zadaća i Avicenne, teorija egzistencije, koja u središtu ima princip identiteta, ono što individuum čini individuumom, predstavlja doprinos višoj kulturi u svjetlu mnogostrukosti naših kulturnih egzistencija, pluralizma svjetonazora, kulturalnih znanosti i orijentiranja u svijetu.

*"Hier liegt die Grundentscheidung in der Weise, wie wir uns als Menschen bewusst werden. Wir sind als Menschen nie selbst genug, sind uns nicht das einzige Ziel, sondern bezogen auf die Transzendenz. Durch sie werden wir selbst gesteigert und werden wir zugleich uns durchsichtig im Bewusstsein unserer Nichtigkeit."*⁸

Ne treba previdjeti visoko/kultivirani dijalog, koji nadilazi barbarske opsjene vjere u moć, svaku narcističku igru koja danas fascinira i u skladu je sa trendom anonimnog poretka. Značaj ovoga je vidljiv u Jaspersovom iskazu:

"Sehe ich den Menschen nur als gegenständlich erkennbare Natur, so verzichte ich auf den Humanismus zugunsten eines Hominismus (Windelband)... Ich sehe ihn in seiner Freiheit, so sehe ich in seiner Würde. Jeder Einzelne und ich selber sind unersetzbar, stehen gemeinschaftlich unter hohen Ansprüchen.

*Dann ist die andere Frage: ob der Mensch im Ursprung sich selbst hervorbringt durch seine Freiheit, Selbstschöpfer aus Nichts, oder ob er im Ursprung sich durch Transzendenz gegeben wird als das, was er sein kann."*⁹

Nikakvo čudo, dakle, što se samo u promišljenom dijalogu mogu potisnuti u pozadinu poprišta tamnih moći, moći tiranije, kojim se degra-

⁸ Karl JASPERS, *Wagnis der Freiheit*, str. 103.

⁹ *Isto*, str. 102.

dira ljudsko dostojanstvo, sloboda, umjetnost, u ime impersonalnih veličina, i fatalnog izopačavanja odnosa prema Drugome, drugoj kulturi, tradiciji, religiji. Ishodište za raspravu o neoskolastičkoj filozofiji Josipa Stadlera u razdoblju od druge polovine 19. do kraja drugog desetljeća 20. st., priziva nam i filologiju duha Humboldtovu, onaj entuzijazam ideje i pathos slobode, demokratski pathos, onaj stav Friedricha Schillera koji je 1802. god. stavio na papir: *Die deutsche "Grösse" liegt nicht bei der politischen Macht, sondern in der Kultur.*

To je svijet u kojem nastaju rezonancije za ono nepovredivo i visoko ljudsko/duhovno, u kojem ljudi oblikuju sebe. *"Schönheit ist Freiheit in der Erscheinung."* U svojem spisu *Über die ästhetische Erziehung des Menschengeschlechtes* vidio je ovaj mislilac, dramatičar, i borac ka kulturnu naciju, da se svi mi možemo civilizirati iznutra, ako smo sposobni za slobodu, danas sposobni za budućnost.

Skladnih ideja je bilo prošle godine kada je bilo riječi o "Povijesti, politici i religiji" (Ernesto Galli della Loggia), o vjeri i znanju, o globaliziranju i obuhvatnoj krizi sekularizma, o ljudskim pravima, o sposobnosti za sintezu kultura, prije svega u riječima kardinala Josepha Ratzingera i Jürgena Habermasa. Stadlerova metafizika postavlja i moralna pitanja u suvremenom razdoblju u kojem čudoredne norme gube svoju samorazumljivost. Podsjećam da je Adorno prizivao Strindberga.

"Die Gesellschaft hat zu einem Extrem sich entfaltet, wo Liebe vielleicht nur als Resistenz gegen das Bestehende noch Liebe sein kann: 'Wenn ich das Böse nicht hasse, kann ich das Gute nicht lieben!'; heisst es in Strindbergs Schwarzen Fahnen."

Smije li se ovdje još govoriti o 20. i 21. st. kao o razdoblju velikih napredaka u svim područjima, u kojem je došlo do pervertiranja gotovo svakog napretka? Hannah Arendt je govorila: *Der Fortschritt und die Katastrophe sind Vorder- und Rückseite ein und derselben Medaille.*

U svakom slučaju filozofija i duhovne znanosti bi trebalo da poučavaju unutar građanskog društva - povjerenje u Drugo, u druge ljude, narode, kulture, tradicije. Također i svjetske religije, da bi se onemogućila ili barem ublažila sklonost ka zlu i ubijanju, koja je danas planetarnih razmjera jer čovjek raspolaže sposobnostima konstrukcije užasa - posvuda. Svjetsko društvo 21. stoljeća je u sebi otvoreno, koje sebe kompromitira ako uživa u tome da drugi pate, da se drugi ponižavaju i tlače. Jedna od najznačajnijih spoznaja filozofije i religije, napose duhovnih znanosti, i onih spoznaja koje potječu od sv. Tome Akvinskog, jest da nemamo pravo da nanosimo zlo i ubijamo. Filozofija i religija pripadaju onim moćima koje se ne mire sa tim porivom.

Ontologija i filozofska teologija se u ovom svjetlu javljaju kao figure odvažnosti za dramaturgiju dijaloga, uma interkulturalnih društava, koja su preplavljena katastrofama i tragedijama. Gianni Vattimo sebi uzima za pravo da iskazuje jednu ideju koja je samo u diskursu Moderne: da najbližiji korak u noovovjekovnom kraju ontologijske metafizike - poslije Nietzschea i Heideggera - jest ono novo koje je za Vattima razdoblje ljubavi (caritas), spiritualne vjere koja dopušta ono što je do sada izgledalo nedosegnuto: da se prizna istina drugih religija svijeta, s onu stranu autokratskih tendencija, svake forme fanatizma. I istraživanje neoskolastičke filozofije, Josipa Stadlera, filozofsko-teološkog sustava sv. Tome Akvinskog, koji nije samo duhovni svjedok svojeg doba, izraz jednog razdoblja, pokazuje mogućnost susretanja duha i caritasa, samoiznalaženja puta iz nelagode u kulturi.

Sarajevo, nedjelja, 17. travnja 2005.